

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 1^{ΗΣ} ΙΟΥΝΙΟΥ 1989

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΣΟΛΩΝΟΣ ΚΥΔΩΝΙΑΤΟΥ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Μιχαὴλ Σακελλαρίου**, παρουσιάζοντας τὸ ἔργο τοῦ κ. **Κ. Μπουραζέλη**, *Θεία Δωρεά, Μελέτες πάνω στὴν πολιτικὴ τῆς δυναστείας τῶν Σεβήρων καὶ τὴν Constitutio Antoniniana* (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος, Σειρὰ Μονογραφιῶν 1), Ἀθήνα 1989, σελ. 234, λέγει τὰ ἐξῆς:

Ἔχω τὴν τιμὴ νὰ παρουσιάσω στὴν Ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὴν ὡς ἄνω μονογραφία. Τὸ πράττω μὲ πολλὴ χαρὰ, γιατί πρόκειται γιὰ σημαντικὸ ἔργο στὴν περιοχὴ ἐρευνῶν γιὰ τὴν ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα, ἀλλὰ καὶ γιατί αὐτὸ τὸ ἔργο ἔχει συντελεσθεῖ ἀπὸ ἐρευνητικὸ στέλεχος τῆς Ἀκαδημίας μας, τὸν Διευθυντὴ τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος, εἶναι δὲ τὸ πρῶτο δημοσίευμα αὐτοῦ τοῦ νέου Κέντρου.

Ἡ ἐν λόγῳ μονογραφία ἀφορᾷ τὸ διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορα Μάρκου Αὐρηλίου Σεβήρου Ἀντωνίνου ἢ Καρακάλλα πὺ παραχώρησε τὴ ρωμαϊκὴ πολιτεία καὶ σ' ἐκείνους ἀπὸ τοὺς ἐλευθέρους κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας πὺ δὲν εἶχαν ἀκόμη πολιτικὰ δικαιώματα (212 ἢ 213 μ.Χ.). Πρόκειται γιὰ ἱστορικὸ γεγονός ὑψίστης σημασίας, πὺ ἔχει γίνεϊ ἀντικείμενο μελέτης ἢ σχολίων ἐκ μέρους πολλῶν καὶ σπουδαίων ἱστορικῶν.

Δύο εἶναι οἱ βασικὲς πηγές μας γιὰ τὸ μέτρο τοῦτο τοῦ Καρακάλλα: ἓνα σύντομο χωρίο τῆς «Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας» τοῦ Κασσίου Δίωνος καὶ ἓνα παπυρικὸ κείμενο. Ὁ Κάσσιος Δίων ἀπλῶς μνημονεύει τὸ διάταγμα τοῦ Καρακάλλα μεταξὺ μέτρων πὺ σοφίσθηκε ὁ αὐτοκράτορας, γιὰ νὰ αὐξήσει τὰ εἰσοδήματά του. Τὸ παπυρικὸ κείμενο φαίνεται ἀντίγραφο αὐτοῦ τούτου τοῦ διατάγματος. Χάρη σ' αὐτὸ μαθαίνουμε ὄχι μόνον τὸ περιεχόμενο τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀποφάσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ

λόγο της: έπειτα από μία νίκη του, ό Καρακάλλας άποφασίζει νά καταστήσει Ρωμαίους πολίτες τούς έλευθέρους κατοίκους τής αυτοκρατορίας πού δέν είχαν άκόμη αυτή τήν ιδιότητα (έξαιρείται μία κατηγορία άτόμων προβληματική για τήν έρευνα), άφ' ενός για νά εύχαριστήσει τούς αυτοκρατορικούς θεούς διευρύνοντας τό πλήθος τών μετεχόντων στή λατρεία τους, άφ' έτέρου για νά καταστήσει κοινωνούς τής νίκης και εκείνους πού δέ θά άπολάμβαναν αυτή τή χαρά, άν παρέμεναν έκτός του πολιτικού σώματος.

Ή νεότερη έρευνα έχει ενδιαφερθεϊ κατά προτίμηση για τό πρόβλημα τής κατηγορίας ανθρώπων πού έξαιρέθηκαν από τό μέτρο και λιγότερο για τό λόγο πού υπάγоруσε τήν αυτοκρατορική άπόφαση. Ό κ. Μπουραζέλης άσχολήθηκε με τό δεύτερο ζήτημα και με ένα άλλο: τίς συνέπειες του μέτρου.

Σέ σχέση με τό πρόβλημα του λόγου πού όδήγησε στην αυτοκρατορική άπόφαση, ό κ. Μπουραζέλης δέ συντάχθηκε με τούς έρευνητές εκείνους πού δέχονται τήν έξήγηση πού μάς μεταφέρει ό Κάσσιος Δίων, ούτε με άλλους, οί όποιοι έχουν διατυπώσει δικές τους έξηγήσεις. Άντίθετα, έδωσε προσοχή στην αιτιολόγηση του διατάγματος από τον ίδιον τον αυτοκράτορα, πού γνωρίζουμε από τό παπυρικό κείμενο, αιτιολόγηση πού και άλλοι, πριν από τον κ. Μπουραζέλη, είχαν θεωρήσει αξιόπιστη ή τουλάχιστον πιθανή. Ένώ όμως εκείνοι έξέφρασαν τή γνώμη τους χωρίς ή με συνοπτική επιχειρηματολογία, ό κ. Μπουραζέλης άποδύθηκε σε μεθοδική και ένδελεχή έρευνα, για νά έλέγξει άν ή αιτιολόγηση του Καρακάλλα είναι ή όχι περιστασιακή και συμβατική. Από τά στοιχεϊα πού συγκέντρωσε, αξιολόγησε, έρμήνευσε και διασταύρωσε, φάνηκε ότι έχουμε πράγματι νά κάνουμε με έκδηλωση σταθερής και ένσυνείδητης πολιτικής ιδεολογίας, ή όποία έδράζεται σε συγκεκριμένο πνευματικό βάθρο και εκφράζεται με σειρά όλη διοικητικών πράξεων τών Σεβήρων γενικότερα, του Καρακάλλα ειδικότερα. Επιλέγω λίγα παραδείγματα: Ό Σεπτίμιος Σεβήρος, πατέρας του Καρακάλλα, άκύρωσε διάταγμα του Μάρκου Αύρηλιου, πού όριζε ότι μόνον ό αυτοκράτωρ και ένας στενός κύκλος ειδότων μπορούσαν νά κάνουν χρήση τής θηριακής (ένός αντιδότου για δηλητήριο φιδιών) και με δικό του διάταγμα επέτρεψε τή διάδοση τής παρασκευής της και τή χρήση της χωρίς περιορισμούς. Ό Γαληνός, πού δίνει αυτή τήν πληροφορία, προσθέτει ότι τουτο έγινε από τον Σεπτίμιο Σεβήρο, γιατί οί βασιλείς, κατά μίμηση τών θεών, πρέπει νά καθιστούν όλους τούς ανθρώπους κοινωνούς όλων τών αγαθών. Ό κ. Μπουραζέλης υπέδειξε ότι ή ιδέα τούτη δέν ήταν μια περιστασιακή κολακεία, αλλά άπαύγασμα τής νεοπυθαγόρειας διδασκαλίας περι βασιλείας. Περνώντας από τον Σεπτίμιο Σεβήρο στον ίδιο τον Καρακάλλα, ό κ. Μπουραζέλης κατέγραψε πολλά στοιχεϊα πού δείχνουν ότι ό νέος αυτοκράτωρ κατέστησε πρότυπό του τον Μεγάλο Άλέξανδρο, και

σ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα πρόσθεσε ἓνα χωρίο τοῦ Κουρτίου Ρούφου ὅπου ὁ Μακεδὼν ἀπευθυνόμενος σὲ νέους Πέρσες λέγει: «*inveteravi peregrinam novitatem; et cives mei estis et milites... eiusdem iuris esse debent, qui sub eodem rege victuri sunt*». Οἱ λόγοι πού βάζει ὁ Κούρτιος Ρούφος στὸ στόμα τοῦ Ἀλεξάνδρου προανακρούουν τὴν πράξη τοῦ Καρακάλλα μαζί με τὴν ιδεολογικὴ αἰτιολόγησή της. Μὲ τὸ διάταγμά του ὁ Καρακάλλας ἐνσωμάτωσε τοὺς *peregrinos* στοὺς *cives*. Καὶ ὡς αἰτιολογία τῆς ἀποφάσεώς του ἐπικαλέσθηκε τὴ συμμετοχὴ τῶν πολιτῶν στὴ νίκη τοῦ βασιλέως.

Ὁ κ. Μπουραζέλης, γνωρίζοντας τὴν ἔντονη θρησκευτικὴ τὴν Καρακάλλα, διερεύνησε ἐπίσης ἂν ἡ πολιτικὴ ιδεολογία του εἶχε δεχθεῖ ἐμπνεύσεις θρησκευτικῶν προελεύσεων. Ἀφοῦ ἐπισήμανε τὶς ἀνατολικὲς θρησκείες, μετὰ τὶς ὁποῖες εἶχε στενὲς σχέσεις ὁ αὐτοκράτωρ, καθὼς καὶ πληροφορίες ὅτι ἀνατράφηκε μετὰ «*χριστιανικὸ γάλα*» καὶ ἔδειξε συμπάθεια γιὰ τοὺς Χριστιανούς, ὁ κ. Μπουραζέλης παρατήρησε ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ θρησκείες συνέκλιναν ὄχι μόνον στὴ μονοθεΐα, ἀλλὰ καὶ στὶς ιδέες ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἀγαθὸς καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀδελφοί.

Ἄλλὰ καὶ ὀρισμένα διοικητικὰ μέτρα τῶν Σεβήρων πού κατέγραψε ὁ κ. Μπουραζέλης ἐκφράζουν βούληση γιὰ τὴν κατάργηση διαφόρων διακρίσεων. Οἱ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ ἄπλοι στρατιῶτες ἀπέκτησαν τὸ δικαίωμα νὰ φέρουν χρυσὸ δακτυλίδι. Γιὰ τοὺς ἴδιους ἄνοιξαν ἀνώτερα ἀξιώματα. Μὴ Ἴταλοι ἔγιναν δεκτοὶ στὴν πραιτωριανὴ φρουρά. Ἡ κρατικὴ φροντίδα γιὰ τὴ συγκέντρωση τροφίμων γιὰ τοὺς ἐνδεεῖς ἐπεκτάθηκε σ' ὅλη τὴν αὐτοκρατορία. Ἡ δικαστικὴ πρακτικὴ μοιάζει νὰ δέχεται ἄνωθεν ἐμπνεύσεις γιὰ ἐπιείκεια ἀπέναντι σὲ ἐλευθέρους κατωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων, καθὼς καὶ ἀπελευθέρους καὶ δούλους. Οἱ ὄροι *aequitas*, *aequus* γίνονται συχνότεροι στὶς δικαστικὲς ἀποφάσεις. Μὲ ἀνάλογο πνεῦμα ἀντιμετωπίζεται ἡ φορολογία τῶν ἐπαρχιωτῶν. Οἱ αὐτοκράτορες λαμβάνουν ἀποφάσεις φορολογικῶν ἀνακουφίσεων, ὅπου γίνεται συχνὰ χρῆση τοῦ ὄρου *indulgentia*. Ἐνα κείμενο τοῦ Καρακάλλα χαρίζει ὀφειλόμενο φόρο μετὰ τὸ σκεπτικὸ ὅτι ἔτσι ἀμείβονται οἱ εὐεργετούμενοι ἀπὸ αὐτὸ τὸ μέτρο γιὰ τὴν εὐπείθειά τους καὶ τὶς ὑπηρεσίες τους πρὸς τὸ κράτος.

Ἀφοῦ ὀδήγησε τὴν ἔρευνα γιὰ τὸν λόγο τοῦ διατάγματος τοῦ Καρακάλλα σὲ θετικὸ συμπέρασμα ἀξιοποιώντας ἀνεκμετάλλευτα στοιχεῖα μετὰ ἐμβρίθεια, ὀξύνοια καὶ περίσκεψη, ὁ κ. Μπουραζέλης ἐπιδόθηκε, ἐπίσης μετὰ ἐμβρίθεια, ὀξύνοια καὶ περίσκεψη, στὴν ἀποτίμηση τῶν ἀποτελεσμάτων πού εἶχε ἡ ἐξάπλωση τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας σ' ὅλους τοὺς ἐλευθέρους κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας.

Στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς ἔρευνας, ὁ κ. Μπουραζέλης πραγματεύθηκε τὸ πρόβλημα τοῦ σχετικοῦ μεγέθους τοῦ πληθυσμοῦ πού ἀπέκτησε τὴ ρωμαϊκὴ πολιτεία

χάρη στο διάταγμα του Καρακάλλα. Προς τοῦτο χρησιμοποίησε δύο εἰδῶν ἐνδείξεις. Γνωστοῦ ὄντος ὅτι οἱ ἐκάστοτε πολιτογραφούμενοι ἐλάμβαναν ὡς ὄνομα γένους (gentilicium) τὸ ὄνομα τοῦ γένους στοῦ ὁποῖο ἀνῆκε ὁ αὐτοκράτορας ἐπὶ τοῦ ὁποῖου πολιτογραφήθηκαν, ὁ κ. Μπουραζέλης συγκέντρωσε τὰ ὀνόματα Ρωμαίων πού, μετὰ τὸ διάταγμα, φέρουν τὸ ὄνομα γένους *Αἰθρήλιος*, καὶ παρέβαλε τῇ συχνότητά του μὲ ἐκείνη ὀνομάτων ἄλλων αὐτοκρατορικῶν γενῶν. Ἔτσι μπόρεσε νὰ διαπιστώσει ὅτι αὐτὸ τὸ ὄνομα ἐμφανίζεται σὲ πολλὲς περιοχὲς τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς αὐτοκρατορίας συχνότερα ἀπὸ τὰ gentilicia ἄλλων αὐτοκρατόρων. Τὸ δεύτερο εἶδος ἐνδείξεων πού σκέφθηκε νὰ χρησιμοποιήσει ὁ κ. Μπουραζέλης —καὶ τὸ χρησιμοποίησε μὲ ἐπιτυχία— συνίσταται στοῦ γεγονὸς ὅτι τόσο σὲ ἐπιγραφὰς (τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Μ. Ἀσίας) ὅσο καὶ σὲ παπύρους (γιά τὴν Αἴγυπτο) ἀπαντοῦν Αἰθρήλιοι, ἐπομένως νέοι πολίτες, πού δηλώνονται καὶ μὲ τὸ παλαιὸ ὄνομά τους ἢ τὸ παλαιὸ πατρωνυμικὸ τους (σὲ γενική). Καὶ αὐτὲς οἱ ἐνδείξεις ἐνισχύουν τὴν ἐντύπωση ὅτι οἱ πολιτογραφήσεις πού προκάλεσε τὸ διάταγμα τοῦ Καρακάλλα ἔλαβαν μεγάλη ἔκταση.

Ὁ κ. Μπουραζέλης σκέφθηκε ὅτι ἡ ἐξάπλωση τῆς πολιτείας σὲ ὅλους τοὺς ἐλευθέρους κατοίκους τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας θὰ ἐπέτεινε τὶς τάσεις γιά νέου εἶδους κοινωνικὲς διακρίσεις. Ἐρευνώντας πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, ἔκαμε δύο διαπιστώσεις. Πρῶτον: ἀφοῦ συγκέντρωσε πλῆθος μαρτυριῶν γιά τὴ διάκριση τῶν Ρωμαίων πολιτῶν σὲ *honestiores* καὶ *humiliores*, ἐπισήμανε ὅτι αὐτὴ ἐπιτάθηκε μετὰ τὸ διάταγμα τοῦ Καρακάλλα. Δεύτερον: παρατήρησε ὅτι ἔπειτα ἀπὸ αὐτὸ οἱ παλαιοὶ πολίτες ἔβρισκαν διάφορους τρόπους γιά νὰ διακριθοῦν ἀπὸ τοὺς νέους.

Ὁ κ. Μπουραζέλης ἐρεύνησε ἐπίσης τὶς ἐπιπτώσεις τῶν πολιτογραφήσεων δυνάμει τοῦ διατάγματος τοῦ Καρακάλλα στοῦν χῶρο τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου. Ἔτσι κατέληξε σὲ συμπέρασμα ἀντίθετο ἀπὸ τὰ λογικὰ ἀναμενόμενα: Δὲν ἐπικράτησε τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο εἰς βᾶρος τῶν ἐθνικῶν καὶ τοπικῶν δικαίων, ἀλλὰ στοιχεῖα ἀπὸ αὐτὰ ἐνσωματώθηκαν στοῦ δίκαιο τῆς αὐτοκρατορίας.